

ӘЛЕМДІК ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ ӘДЕБИ ТІЛ ҰҒЫМЫНЫҢ АНЫҚТАЛУЫ

Ж.Н. Ибраимова

6D011700 – “Қазақ тілі мен әдебиеті” бөлімінің 3-курс докторанты
Сулейман Демирел Университеті
Қазақстан, Қаскелең, email: jansaya51@gmail.com

Мақалада әлемдік тіл біліміндегі әдеби тілдің маңызы, қалыптасуы және даму жолдары қарастырылған. Ағылшын, түрік, қырғыз және қазақ тілдеріндегі әдеби тілдің даму барысы мен қалыптасу тарихы жан-жақты сараланған. Толық зерттей келе, әдеби тіл дегеніміз – сұрыпталған, орныққан, нормаланған, стильдік тармақтары сараланған, жалпыға түсінікті, ортақ, қарапайым тіл мен диалектіден жоғары тұратын тіл. Жалпыхалықтық тілдің жоғарғы формасы болып саналады деген тұжырымға келінді. Осы тақырыпқа қатысты әлемдік құнды зерттеулер негізге алынып, қазақ әдеби тілімен салыстыра отырып зерттелінді.

Түйін сөздер: тіл, әдеби тіл, ұлттық әдеби тіл, әдеби тілдің қалыптасуы

Әр елдің ұлт болып қалыптасуының басты шарты - тарихы, діні және тілі болса, соның ең басты тірегі - тіл деп білеміз. Тілі нақты да нық табан тіреген елдің болашағы зор екені бәрімізге айқын. Тілі бар елдің жалпыға ортақ, сұрыпталған әдеби тілі болады. Отандық филолог ғалымдар «әдеби тілдің» қалыптасу жолдарын әрқилы тұжырымдарға байлағандықтан әртектес пікірлер туындауда. Қазақ әдеби тілі туралы айтылған пікірлерге кіріспес бұрын алыс-жақын шетелдердегі осы ұғымға көзқарас қандай екендігіне бір көз жүгіртіп өтсек.

Ұлыбританияның Encyclopedia Britannica энциклопедиясынан алынған мәлімет бойынша «әдеби тіл» деген ұғым белгілі бір диалектінің өзінің тар аясынан шығып, кең ауқымда қолданыла бастағанда және жазба тілде көрініс таба бастағанда пайда болады дейді. Ол әкімшілік басқару, әдебиет және экономика мен саясат салаларында қолданылып, басқа вариациялардың дамып, қолданылуына тосқауыл бола алады. Әдеби тіл қоғамдағы ең беделді, элитарлық топтың қолдануы арқасында басқа топқа үлгілі тілге айналып, ауызекі сөйлеу тілінің бәсеңдеуіне жол ашады. Әдеби тілдің тұрақталуы тіл білімі саласындағы сөздік және емле ережелері арқылы, сонымен қатар ғылыми мекемелер мен мемлекеттік қызметкерлердің қолдауымен қамтамасыз етіледі. Әр елдің әдеби тілі негізгі орталық болып саналатын басты қалалардың және оның айналасындағылардың диалектілері болып саналады. Мысалы, Францияда Париж, Англияда Лондон, Ресейде Мәскеу қалалары орталық болып саналғандықтан сол жерлерде қолданылатын диалектілік тіл әдеби тілге айналады. Немесе түпнұсқаны экономикалық және мәдени тұрғыда дамып кеткен қалалардан алуы мүмкін. Атап айтар болсақ, Италияда Флоренция қаласы. Сонымен қатар, әдеби тіл бірнеше диалектілердің қосындысынан да туындауы мүмкін. Мысалы ретінде неміс және поляк тілдерін атап өтсек болады.

Әдеби тіл өзінің түпнұсқалық қалыбын тек қана бір жердің диалектісінен алады немесе жылдар бойы басқа диалектілердің де сарқыншақтарын өз бойына енгізуі әбден мүмкін. Кез-келген лингвистикалық қарқынды даму тарихи оқиғалардың ықпалымен тығыз қатынаста болады. Кей жағдайдайларда бір елдің әдеби тілі белгілі бір диалектіге қатысы болмауы мүмкін. Мысалы, Голландиялық және фламандық әдеби тіл солтүстік Германияның, сондай-ақ Нидерланд және Бельгияның бір бөлігін қамтитын неміс диалектикалық аймағының бөлігі болып табылады. Шоғырланған халықтың ұлтына байланысты территорияның жартысы неміс тілін әдеби тіл ретінде ұстанса, келесі бөлігі әдеби тіл ретінде голланд немесе фламанд тілін пайдалануда. АҚШ секілді орталықтанған саяси және мәдени (мысалы, Лондон және Париж) қалалары жоқ елдерде, сонымен қоса территориясының кеңдігі қосалар болса, әдеби тіл деп - орфоэпиясына, грамматикасына және сөздігіне қарай аймақтық тілдерді атап көрсетеді.

Барлық дерлік дамыған елдің өзіне тән белсенді (жазбаша, ауызша), түк болмағанда түсінікті ортақ әдеби тілі болатындығын айтады. Қалалық аймақтардың төменгі қатардағы тіл тұтынушыларымен ауылдық аймақтағы тұтынушылар кәсіпті болып келеді. Олар отбасында, жақындарының арасында, қоршаған ортада өз ана тілін қолданады да, ресми орындарда әдеби тілді пайдаланады. Мысалы, неміс, чех және славян тілдерін пайдаланатын орта Еуропаны мекендеген халықтар аймақтық диалектіні мақтанышпен қолданады. Өз елінің ынтымақтастығы мен салт-

дәстүрлерін сақтау мақсатымен өз тілдерінің ерекшеліктерін сақтап қалуды басты фактор етіп көрсетеді екен [1].

Ал, түрік мемлекетінде «әдеби тілдің» анықтамасы жайлы проф.др. Мехмет Онал Ататүрік Университеті Түркия Зерттеу Институтының журналының, №36, 2008 жыл, 28 бетіндегі «Edebi dil ve üslûb» деген мақаласын көрсете аламыз [2; 28]. Ол мақалада автор «Әдеби тілді жазушысы мен оқушысын бір-біріне тығыз байланыстыра алатын, шынайы қатынас орнататын құрал ретінде қарауға болады. Ол құралдың бөлшектері – стиль, сөз қазынасы, сөздердің бір-бірімен байланысы, тақырыпты ашып бере алуы, сөйлем мен бөлімдердің ара қатынасы, сөз мәдениетінен тұрады. Ал, түрік әдеби тілінің қалыптасуы мен өрбуіне келетін болсақ, «Түрік әдеби тілінің негізгі мәселелері» деген бөлім әдеби тілді жазба әдебиеттің басталуымен теңестіріп отыр. Жазба әдебиет пен ауыз әдебиетінің екі бөлек нәрсе екендігі анық болса да, әдеби тілмен жазу тілінің арасындағы айырмашылықты ажырата алу керек екендігін көрсетеді. Олай болса, бастапқыда туындаған ауыз әдеби тілдің шығармаларын ескере отырып, бір елдің әдеби тілі сол кезеңнің нәтижесінде туындайды да жазба әдеби тілімен дамиды деп ойымызды түйіндейміз. Сондықтан түрік әдеби тілінің даму жолдарын түсіну үшін түрік тілінің жазба әдебиетін басты назарға алу керек деп қорытындылайды.

Жақын шетел болып саналатын қырғыз елінің әдеби тіліне қатысты бір-екі ауыз сөз қозғар болсақ, көптеген ғалымдар қырғыз әдеби тілі Қазан төңкерісінен кейін қалыптасты деп көрсетеді. Алайда, қазіргі қырғыз әдеби тілі Қазан төңкерісіне дейін қалыптасқан. Оған дәлел қырғыздың «Манас» жыры мен мақал-мәтелдері, шешендік сөздері. Қырғыз әдеби тілі терең және бай ұлттық-поэтикалық дәстүрге толы, оның тарихы жергілікті ежелгі түркі және көне қырғыз руникалық және күншығыс түркі жазбалармен тығыз байланысты. 840 жылы Ұйғыр қағанатын ойсырата жеңген Енисей қырғыздары даму шегін орасан зор көлемді «Манас» дастанымен байланыстырады [3; 27] Қырғыз ғалымдарының айтуынша, әдеби тіл – айтылуы мен жазылуы тұрақталып, жалпыға бірдей кодификацияланады және стильдік тұрғыдан нақтыланып, ауызекі және жазу түрінде қолданылады. Говор мен диалектілерден екшеленіп, әдеуметтік, тарихи-мәдени құбылысқа айналады деп бағалайды. Әдеби тілдің қайнар көзі, қалыптасуы сол елдің мәдениетіне тығыз байланысты екенін айта отырып, бірнеше диалектінің негізінде елдің ұлттық және мемлекеттік тілдің негізгі формасы деп атайды [4].

Осындай еуропа және түрік тілдерінің әдеби тіліне қатысты қызықты деректерден кейін қазақ әдеби тілінің шығу тарихы, қолданыс аясын салыстырып қарайтын болсақ, қазақ әдеби тілінің ешқандай диалектіге негізделмегенін басып айтуға болады. Оған басты себеп – қазақ халқының қандай да бір аймақта отырықшылықпен айналыспағандығы, орталықтанған мәдени, саяси орталығының болмағандығы. Оның есесіне, көшпелі мал шаруашылығымен айналысу барысында бүкіл территориядағы тілдің бір-бірінен екшеленбей, бір әдеби тілді пайдалануында болып тұр. Ара-тұра көршілес орналасқан шекаралас мемлекеттердің әсерімен диалектілік лексикондар немесе жалғау-жұрнақтар пайдаланса да, ол ауыз толтырып айтарлықтай емес. Осы мәселеге қатысты заманымыздың заңғар жазушысы, академик М.Әуезов өзінің «Қазақ әдеби тілінің мәселелері» [5; 6] деген мақаласында қазақ әдеби тілі Абай мен Ыбырайдың жазушылық-шығармашылық кезінен басталады, олар Солтүстік, Шығыс Қазақстанда қолданылатын тілмен жазды дегендерге (С.Аманжолов) қарсы пікір білдірген. Абайдың жалпы қазақ даласына ортақ тілмен өз шығармаларын жазғанын нақты мысалдармен көрсете отырып, көбінесе өзі өмір кешкен өлкенің сөзін пайдаланады. Сонымен қоса, өзіне дейінгі және өзімен тұстас ақын-жыраулардың туындыларымен де жақсы таныс болғанын білдіреді. Абай «Қазақта Марабайдан артық ақынды мен білген емен» - дегеніне қарағанда, ол Қазақстанның батыс өлкесінде танымал жырларды, Қыз Жібек жырын тыңдай отырып, Сыр мен Арал өлкесінің тіл байлығын; Бұхар, Шортанбай, Түбек ақындарының сөздерін; Оңтүстік, Жетісу өлкесінің тіл өнерімен де таныс болғандығын айта отырып, осының бәрі Абайдың тек Қазақстанның шығыс өлкесінің тілінде ғана жазбағанын көрсетеді [6; 23].

«Диалект деген термин тілде жалпыхалықтық сипат алмаған, белгілі жерде ғана қолданылатын ерекшеліктердің жиынтығы, өзіне ғана тән тілдік ерекшеліктері бар жекелеген аймақ, территорияны білдіреді» [7; 4] деген ережеге сүйенсек, М.Әуезовтің қазақ тіліндегі диалектіге деген көзқарасы, бір лексика-фонетикалық және грамматикалық ерекшеліктердің жиынтығы болу керек деген ой келеді. Және ондай ерекшеліктер (негізінен грамматикалық) аздаған сөздерді ғана қамтымай бүкіл сол аймақтың халқы қолданып жүрген тілдік жүйеге тән болу

керектей. Бірақ ондай аймақтың Қазақстан тұрмақ, тіпті одан тысқары Қытай, Моңғол, Өзбек, Ресей т.б елдерде мекендеп, тұрмыс тіршілік етіп жатқан қазақ диаспораларында да жоқ екені көпшілік қауымға белгілі. Ал қазіргі қазақ тіліндегі лексикалық ерекшеліктердің бәрі бірдей «тарихи тайпа тілінің қалдығы» емес, қазақ ұлтының белгілі бір елдермен көршілес, іргелес отыруына және солармен тұрмыс-тіршілігі ортақ болған соң аралас-құралас болуына байланысты бір-біріне ауысқан зат атаулары мен ұғым атаулары екендігі анық. Кезінде Қ.Жұбанов қазақ тілінің біркелкілігіне таңқалып: «Қазақ тілінде ешбір диалект жоқ деуге болады. Осы күні ғана болар, болмас жарқыншақты сезіп жүрміз. Сонда да бұл сияқты тіл бірлігі маңайдағы тілдерін ешқайсында жоқ. 4-5 миллиондай көп халық, қазақ жеріндегі үшсыз-киырсыз шалқыған кең даланы алып жатып тұрып, қалайша мұндай тіл тұтастығын жасай алды деген сұрау таңданбастай нәрсе емес. Мұнан 5-6 есе аз, жері мүмкін де 20 есе шағын елдердегі тілдердің айырмашылығы сонша күшті, қай бір тілде диалектілерді ол тілге қосудың өзі даулы болып қалады» -деген екен [8; 58].

Жалпы тіл білімінде «әдеби тіл» деген терминге байланысты анықтамалар әр жерде әртүрлі берілген. Мәселен, Қазақ Совет Энциклопедиясында «Қазақ әдеби тілі – халық тілінің стильдік тармақтары сараланған жоғарғы формасы» [9; 233] деп берілсе, Лингвистикалық сөздікте «Әдеби тіл - орныққан, тұрақты нормалары бар, жалпыға бірдей түсінікті, ортақ, қоғамдық қызметі әр алуан, жалпыхалықтық тілдің екшеленген, сұрыпталған, сымбатталған жүйелі түрі. Әдеби тіл жалпыхалықтық тілдің бір түрі. Әдеби тілдің өзіне тән сипаттары бар: 1) орныққан, тұрақты нормалары болады; 2) халыққа ол нормалар ортақ, түсінікті; 3) халықтың, қоғамның әмірімен тығыз байланысты; 4) талай ғасырлық сөйлеу тәжірибесі арқылы сұрыпталған, көркем де сымбатты тіл. Қазақ әдеби тілінің жазба әдебиетіне байланысты қалыптасқан орфографиялық нормасы да, сөйлеу түріне байланысты орфоэпиялық нормасы да бар. Әдеби тілдің коммуникативті, экспрессивті-эстетикалық қызметтері болады» деп берілген [10; 30]. Ал Әлеуметтік лингвистикалық сөздікте Әдеби тіл ағылшынша Standard (literary) language – Қалыптанған тіл; Стандарт тіл ұғымымен бірдей; әлеуметтік салалардың басым көпшілігіндегі (Мәдениетте, ғылымда, дипломатиялық қарым-қатынаста, заң ісінде, іскери қарым-қатынаста, білім саласында, күнделікті тұрмыста және т.б.) коммуникация үшін жарамды тіл. Көркем әдебиет тілінен (бұнда қарапайым, диалект сөздер, жаргон сияқты тіл өмір сүру нысандарының нормаланбаған кез келген элементтері қолданыла алатындығы белгілі) айырмашылығы - әдеби тіл – қатаң нормаланған, көпфункционалды, әлеуметтік тұрғыдан беделді. Мәдениеттің иегері, әрі аса маңызды бөлігі ретінде адамдар әдеби тілді меңгеруге ұмтылады [11; 32].

Ғалым Б.Әбілқасымовтың айтуынша, отандық тіл білімінде «әдеби тіл дегеніміз не?» дегенге жауап беретіндей қалыптасқан анықтама бар. Лингвистикалық терминдер сөздігінің авторы, белгілі тіл маманы А.С.Ахманованың «Әдеби тіл дегеніміз – белгілі бір қалыпқа түскен, диалектілер мен қарапайым сөйлеу тіліне қарағанда жалпыға бірдей міндетті және «дұрыс» деп қабылданған нормасы бар тіл» деген анықтаманы дұрыс деп табады [12; 157]. Б.Әбілқасымов «Әдеби тіл» мақаласында «Әдеби тіл атаулыға тән ортақ белгілер болуы керек», - дейді. Ол белгілер мыналар: 1) халықтың сөйлеу тіліне қарағанда оның өңделген, сөз шеберлерінің қолдануынан өткен түрі; 2) қоғам мүшелеріне ортақ әрі міндетті нормасы бар тіл; 3) сол халықтың ұзақ тарихи бойына сақтаған тұрақты, жүйелі дәстүрі бар тіл; 4) диалектілер мен әртүрлі жаргондық тілдерден жоғары тұрған тіл» [13; 45].

Жоғарыда аталған сөздіктер мен энциклопедиядағы анықтамаларға сүйене отырып, «жалпыхалықтық тіл» жалпы ұғым екенін, ал «әдеби тіл» сол жалпыхалықтық тілдің жоғарғы формасы деп есептеуге болады. Б.Момынова өзінің «Қазақ әдеби тілінің тарихы» атты еңбегінде: Әдеби тіл және оған қатысты теориялық мәселелер бүгінгі таңға дейін шешімін толық таппай келе жатқанын және біраз күрделілігімен көзге түсетінін айтады. Автор айтқан мәселелер төмендегідей:

1. Әдеби тіл туралы концепциясының бірізді болмауы (жазумен байланыстылығы);
2. Қазақ әдеби тілінің қалыптасу, даму кезеңдері жөніндегі пікірлердің әр түрлі болуы, тарихи көздері мен арналарын белгілеудегі пікірталастардың орын алуы;
3. Қазақ әдеби тілін дәуірлеуге байланысты ғалымдар көзқарасы арасындағы алшақтықтардың болуы;
4. Диалектілік ерекшеліктер мен әдеби тілдің арақатынасын нақтылауда көзқарастардың орын алуы;
5. Кітаби тіл туралы түсінікті жетілдіру қажеттілігі;
6. Репрессия жылдарындағы қазақ әдеби тілінің жай-күйінің анықталмауы;

7. Соңғы кездері шетте жүрген қазақ диаспорасының әдеби тілі бар-жоқтығы туралы тағы бір жаңа проблеманың бас көтеруі [14; 9].

Осы аталған еңбегінде үнемі даму мен жетілу үстіндегі әдеби тілдің қасиеттері мен белгілеріне былайша тоқталып тізбектеп берген:

- жалпыхалықтық тілдің негізінде пайда болып, объективті себептердің ықпал етуі барысында нығая түсетін, өркениетпен бірге өсіп-өркендейтін;

- әдеби тілге қатысты қалыптасқан қағидалардың талаптарына жауап беретін;

- бірқалыпты тұрып қалмай өзгеріп отыратын, кезеңдік сипатты белгілері бар, бірақ, кейбір тілдік элементтер мен тілдік конструкциялардың сұрыпталып барып, жүйеленуі барысында талғаммен қолданылуын қажет ететін;

- белгілі бір нормалар жиынтығына сай келетін;

- ауызекі сөйлеу тіліне қарама-қарсы қою арқылы салыстырылатын, танылатын;

- диалектіден жоғары тұратын;

- функционалдық стильдік тармақтарының саны дамыған сатысына дейінәр кезеңде әртүрлі болып келетін;

- қоғам өзгерісімен аса тығыз байланысты, соған орай сөздік қорындағы перифериялық және өзек бірліктері үнемі қозғалыста болып, орындары ауысып отыратын;

- дүниежүзі тілдерінің әлемдік бейнесіндегі өзгерістер әсерін қабылдайтын;

- тіл тазалығы үшін тілдің ішкі және сыртқы мүмкіндіктерін пайдалана отырып үнемі күресетін;

- қоғамның қажетін (барлық сфераларындағы) толығымен өтейтін тіл [14; 11].

Есет Жұбановтың айтуынша, филологтар арасында әрдайым екі ұшты, сенімсіз түсінік тудыратын, ішкі сыры жаға танылмай келе жатқан көмескі бір жайт – халық ауыз әдебиетінің әдеби тілге қатысы. Ауыз әдебиетінің тілін әдеби емес деп ешкім кесіп айта алмайды дейді. Осыған ұқсас пікірді Ж.Шәкенов білдіреді. Ж.Шәкенов, ең алдымен, әдебиет тілі дегеніміз бір басқа екенін, әдеби тіл дегеніміз бір басқа екенін айта отырып, екеуінің арасын айырып тануымыз керек дейді [13; 145]. М.Балақаевтың әдеби тіл туралы түсінігі мүлдем басқа. Оның айтуынша «әдеби тіл аздаған ақын-жыраулардың ауызша тараған шамалы өлеңдер тілімен шектеле қоятын жеңіл-желпі құбылыс емес күрделі қоғамдық құбылыс» дей келе, Абай, Ыбырай тұсынан әдеби тілдің басталатынын айтады. Демек, оған дейінгілердің бәрін М.Балақаев әдеби тілге жатқыза алмайды. Ал, осыған қарама-қарсы пікір Р.Әміров, Е.Жұбанов, Қ.Өмірәлиевтің «Сөйлеу тілінің ауыз әдебиеті мен ақын-жырау шығармаларының қазақ әдеби тілін қалыптастырудағы орны» атты топтық мақалаларында қазақ әдеби тілінің алғаш рет жалпылама сипат алуына Бұқар жыраудың орны ерекше екенін айта отырып, Бұқардың тілі қазақтың ауызша әдеби тілінің бір саласы болды деп ашып айтады [13; 87]. Бұдан аңғаратынымыз, әлі де тілші-ғалымдардың арасында әдеби тіл қай кезден басталатыны жайында нақты бір біріздендірілген пікірдің жоқтығы. Р.Сыздықованың «Ауызша тараған әдеби тіл» деген термин енгізгені белгілі. Р.Сыздықова ауызша тараған әдеби тілдің үлгілерін біразын тіліне тиек етіп, талдаулар жасаған. Р.Сыздықова әдеби тілдің басын XV ғасырдан бастаған. XV-XIX ғғ II-жартысына дейінгі кезеңді «ұлттық дәуірге дейінгі қазақ әдеби тілі» деп атау берсе, XIX ғғ II-жартысынан кейінгі кезеңге «ұлттық дәуірдегі қазақ әдеби тілі» деген атауды теліген болатын.. Қ.Өмірәлиев Абайға дейінгі тілді ауызша әдебиет тілі деп атайды. «Әдеби тілді тек жазбамен ғана байланыстыру бар халықтар үшін шартты емес дейді де, ол әдеби тілге мынадай анықтама береді: «Әдеби тіл – кең мағынада алғанда ауызекі сөйлеу тіліне қарама-қарсы тұрған, өзіндік жүйе-желісі, тақырыбы, формасы бар және өзіндік айту тәсілдері мен үлгілері, сөз өрнектері бар бір бүтін творчестволық туындының тілі; әдеби тіл – жеке бір индивидтің ақиқат жайды өз көңілінше ой қорытындысынан, пікір түйіндеуінен өткізіп барып, өзгеше бір үлгі-формада беру тілі. Ал бұл тіл ауызша жасала ма, я жазбаша жасала ма? – ол шарт емес» [13; 27].

Өмірзақ Айтбаев: «Әдеби тіл төңірегінде өрбіген, бүгінгі жазу сызуымызда, ғылыми көпшілікке арналған мақалаларда қолданылып жүрген мынадай терминдер пайда болды. Әдеби тіл, ұлттық әдеби тіл, жалпыхалықтық тіл, жазбаша әдеби тіл, ауызша әдеби тіл, жазуға дейінгі әдеби тіл, жазу алдындағы көне әдеби тіл, жаңа әдеби тіл, қазіргі әдеби тіл, ру-ұлыстық, халықтық әдеби тіл, ауызекі сөйлеу тілі, әдебиет тілі, ауыз әдебиет тілі, кітаби тіл, шағатай тілі, жалпы түркі тіл, түркі тіл т.т толып жатқан терминдер мен терминдік мәнде жұмсала бастаған сөздерді, сөз тіркестерін жалғастыруға болады. Бұлар бүгінгі таңдағы әдеби тіл жайында жазылған еңбектерде жиі кездесетін сөздер тобы. Алайда осы сөз болып отырған терминдік мәндегі сөздер мен сөз

тіркестерінің образының шеңбері айқындалып, шет-шекарасы әлі де жіктелмегені өкінішті. Бұлар жалпы әдеби тіл тарихын, оның әр алуан проблемаларын барлауға арналған зерттеу жұмыстарында айқын ойлылыққа жіктемей, кейде қайта кісі ойын бұлыңғырлыққа бастайтын тәрізді», - дейді [13; 119].

Сонымен, әдеби тіл дегеніміз – сұрыпталған, орныққан, нормаланған, стильдік тармақтары сараланған, жалпыға түсінікті, ортақ, қарапайым тіл мен диалектіден жоғары тұратын тіл. Жалпыхалықтық тілдің жоғарғы формасы болып саналады. Әдеби тіл тек әдебиеттің тілімен ғана шектеліп қана қоймай, ол - Ғ.Мұсабаев айтпақшы, ғылыми техникалық көркем әдебиет нұсқаларының тілі, мектеп, радио, баспасөз жеке мемлекет мекемелерінде қолданылатын тіл. Ағылшын, түрік және қырғыз елдерінің әдеби тілінде де дәл осы нұсқа айтылған болатын. «Ауызша әдеби тіл» терминінің қазақ тіл білімінде болуы заңды құбылыс. Қазақ әдеби тілі өзінің бастауын XV ғасырдан бастап, XIX ғасырдың екінші жартысында жазба әдеби тілмен нормалауға кірісті. Абайдан кейін әсіресе, кеңес дәуірінде әдеби тіліміз айтарлықтай дамыды, жазба әдебиеттің негізі қаланды. Ол сол халықтың тарихы мен әдебиетіне тығыз байланысты. Осы пікірлердің бәрін ескере отырып, қазақтың әдеби тілін үлкен екі салаға бөліп қараймыз. Қазақтың ауызша дамыған әдеби тілі және қазақтың жазбаша дамыған әдеби тілі. Яғни сұрыпталған, белгілі бір нормаға түскен, жалпыхалыққа тән түрін-әдеби тіл деп атаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. www.britannica.com
2. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 36, Erzurum 2008
3. История национального литературного языка в тюркоязычных республиках, его нынешнее состояние и перспективы. Отчет ОНИР /Институт развития государственного языка: рук: Исхан Б.Ж.
4. Тюп нет. <http://tyup.net/>
5. Әуезов М. Қазақтың С.М. Киров атындағы мемлекеттік университетінің ғылыми еңбектері. Тіл және әдебиет сериясы. XXII том, 5-шығуы. - Алматы, 1950.
6. Сыздық Р. Ғылыми таным үзіктері. Алматы: «КИЕ» лингвоелтану инновациялық орталығы», 2009
7. Қалиев Ғ., Сарыбаев Ш. Қазақ диалектологиясы. - Алматы: Ана тілі, 1991.
8. Қалыбаев Қ.С. Қазақ тілінің диалектілері жаңа заманда. Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы, № 2 (52), 2015.
9. ҚСЭ. 1975. 6-т. 233 б.
10. Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік: - Алматы: Сөздік – Словарь, 1998. – 304 б.
11. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі/ Э.Д. Сүлейменова және т.б.; жауапты ред. А.М. Алдашева = Словарь социолингвистических терминов.-Астана: Арман-ПВ, 2008.- 391 б.
12. Қазақ әдеби тілінің қалыптасу тарихы мен даму жолдары. Алматы, Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1981.
13. Қазақ тілі. Энциклопедия - Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, Мәдениет және Денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998. - 509 б.
14. Момынова Б. Қазақ әдеби тілінің тарихы. Оқулық. Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 283 б.

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В МИРОВОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Ж. Н. Ибраимова

докторант 3-курса 6D011700 “Казахский язык и литература”

Университет им. Сулеймана Демиреля

Каскелен, Казахстан, email: jansaya51@gmail.com

В статье рассматривается проблема становления и развития литературного языка в мировом языкознании. Приводится история развития и формирования английского, турецкого, кыргызского и

казахского литературных языков. В целом литературный язык - это язык, который сортируется, фиксируется, нормализуется, стилизуется, дифференцируется, являясь по уровню выше обычного языка и его диалектов. Автор приходит к выводу, что общенациональный язык является высшей формой языка. Приводятся зарубежные исследования по этой теме через сравнение с казахским литературным языком.

Ключевые слова: язык, национальный литературный язык, литературный язык, формирование литературного языка

IDENTIFICATION OF LITERARY LANGUAGE IN WORLD LINGUISTICS

Zh.N. Ibrayemova

PhD student of 6D011700 “Kazakh language and literature”

Suleyman Demirel University,

Kaskelen, Kazakhstan, email: jansaya51@gmail.com

The article considers the importance, the formation and development of literary language in world linguistics. The history of the development and formation of the literary language in English, Turkish, Kyrgyz and Kazakh languages. In its entirety, literary language is a language that is sorted, fixed, normalized, stylized, differentiated, being higher than common language and its dialects. In the conclusion, we say that the national language is the highest form of language. The world-wide research on this topic has been studied and compared with the Kazakh literary language.

Keywords: language, literary language, national literary language, formation of literary language